

Hoofdstuk 5: Impasse (1971-1972)

De progressieve volkspartij

Al een paar dagen na de verkiezingen stuurt het hoofdbestuur van D'66 een brief aan de besturen van PvdA en PPR met het voorstel op korte termijn bijeen te komen om te bespreken wat de drie partijen doen moeten om de totstandkoming van een progressieve volkspartij te bevorderen. D'66 is daarbij van mening dat dit niet zozeer een zaak van de drie partij-organisaties moet zijn, maar dat er hiervoor een 'excentrisch punt, een nieuwe werkplaats' gevormd moet worden. Het hoofdbestuur stelt daarom voor een 'instituut met vèrgaande bevoegdheden' op te richten, dat er vooral voor moet zorgen dat aan de basis van de drie partijen de gesprekken over het vernieuwingsproces op gang komen. In een dergelijk instituut kan dan ook plaats worden geboden aan vooruitstrevenden die niet lid zijn van een van de drie partijen maar wel willen meewerken aan de vorming van de nieuwe partij. Dit punt is voor D'66 van wezenlijk belang, omdat men wil voorkomen dat de nieuwe partij slechts een optelsom van D'66, PvdA en PPR wordt.

Dit voorstel vindt bij de PvdA geen gunstig onthaal. Op een korte tijd later gehouden partijraadsvergadering wordt door velen ernstig bezwaar gemaakt tegen de oprichting van een instituut zoals door D'66 is voorgesteld. De socialisten zijn zeer beducht voor het verliezen van hun achterban en menen daarom dat de partijbesturen (dat wil dus zeggen de bestaande partijen) juist wel de centrale rol moeten spelen. Het argument dat op die manier de werfkracht naar buiten toe verminderd wordt, vindt weinig weerklank.

Daarnaast is er binnen de PvdA verzet tegen 'overhaasting'. Het snelle tempo waarmee de socialisten gewoonlijk veranderingen willen doorvoeren, blijkt geen genade te vinden waar het de eigen partij betreft. Eerst moet alles zorgvuldig en uitgebreid worden doorgesproken, waarbij dan kan blijken of de gemeenschappelijke basis eigenlijk wel groot genoeg is voor een nieuwe partij. Men zou zeggen dat de socialisten zich dit beter voor de sluiting van het progressieve regeerakkoord hadden kunnen bedenken. Nu is waar dat deze geluiden niet nieuw zijn. Al voor de verkiezingen was er zowel van links als rechts binnen de PvdA verzet gerezen tegen de aan D'66 gedane toezegging dat het 'akkoord moet worden gezien in het perspectief van het totstandkomen van een grote vooruitstrevende volkspartij, die wezenlijke hervormingen beoogt'. Velen vreesden daardoor aan de opheffing van de PvdA vast te zitten. In de nood waarin de PvdA begin '71 verkeerde, waren de socialisten echter bereid veel te slikken. Daar kwam nog bij dat op dat moment ook om niet meer gevraagd werd dan de bereidheid om het streven naar een progres-

sieve volkspartij te aanvaarden. Over de verdere uitwerking van dat streven werden geen verdere afspraken gemaakt.

Na de verkiezingen is de situatie echter anders. Na vermeld te hebben dat Den Uyl op de verkiezingsavond ruiterslijk had toegegeven dat 'zijn vrienden van D'66 goeddeels verantwoordelijk waren voor het onverwachte succes van de PvdA', schetst Hans Gruijters het volgende beeld:

'Het enthousiasme bij de PvdA leek plotseling gestild. Het samengaan in de verkiezingsstrijd was mooi geweest. Vooral toen die verkiezingen 'gewonnen' werden. Dat de PvdA daarvoor aardig wat programma-punten van D'66 had moeten overnemen, werd in het vuur van de strijd en in het enthousiasme over de verkiezingswinst gemakkelijk vergeten.

De brief van D'66 kwam in een andere situatie dan voor de verkiezingen. Er was nu sprake van een PvdA die voor het eerst sedert 1958 weer eens verkiezingen had gewonnen en in een onmiskenbaar herwonnen zelfvertrouwen het verzoek van D'66 te verwerken kreeg om de verdere politieke ontwikkelingen in het progressieve kamp voor een goed deel uit handen te geven aan zoiets intellectueels en onbestemds als een 'instituut'.

(*Parool*, 8/5/1971)

Enige bezorgdheid wordt in D'66-kringen merkbaar wanneer Den Uyl zich vervolgens in juni in een artikel laat ontvallen dat 'er naar mijn smaak helemaal niet zoveel gepraat hoeft te worden over een progressieve volkspartij. De progressieve drie vonden elkaar programmatisch in een verbluffend snel tempo toen het erop aankwam. Samenwerking, die de moeite waard is, groeit afdoende'.

Een verslag van de besprekingen die volgden op het D'66-voorstel voor de oprichting van een instituut wordt gegeven in het politiek jaarverslag van het hoofdbestuur:

'Dit voorstel van D'66 heeft in kringen van PvdA nog al wat weerstand opgeroepen, omdat men daar het gehele proces van de vorming van een vooruitstrevende volkspartij onder contrôle wenst te zien van de partijbesturen en congressen en dit niet wenst over te laten aan een aantal niet tot de partijen behorende personen, die van hun activiteiten geen verantwoording kunnen afleggen tegenover een duidelijk gestructureerde vergadering. Van de kant van de PvdA komt daar nog bij, dat men zich eerst in eigen kring wenst te beraden over aard en functie van het socialisme aan de hand van een rapport: Socialisme Nu.

Nadat over dat rapport in de PvdA is gediscussieerd acht men het van die kant zinvol om verder te praten over de totstandkoming van een vooruitstrevende volkspartij. Wèl zouden reeds in de komende maanden verschillende vormen van samenwerking een aanvang dienen te nemen, zoals bv. samenwerking op wetenschappelijk gebied, gezamenlijk optreden bij plaatselijke verkiezingen en een meer gemeenschappelijk optreden in de beide Kamers der Staten-Generaal. Van de kant van D'66 is steeds betoogd, dat al deze vormen van samenwerking gezien moeten worden in het kader van de totstandkoming van een vooruitstrevende volkspartij. Zonder dit perspectief hadden naar de mening van de D'66-delegatie deze vormen van samenwerking minder zin. Het opofferen van de eigen identiteit aan die van een nieuwe vooruitstrevende volkspartij is pas dan verantwoord wanneer alle partners daartoe bereid zijn.'

(*Democraat*, okt. 1971)

Tegen deze achtergrond vindt begin september '71 een door D'66 belegde studiedag over de progressieve volkspartij plaats. Ook vertegenwoordigers van PvdA en PPR zijn erbij aanwezig. In de discussies komt een wezenlijk verschil van opvatting naar voren. Terwijl de PvdA de nadruk legt op de samenwerking van de partijen in al hun geledingen, wil D'66 buiten de bestaande structuren om de basis leggen voor de nieuwe partij. Samenwerking wordt daarbij natuurlijk niet uitgesloten, maar in wezen als een tijdelijke zaak beschouwd, omdat op den duur de drie partijen plaats zullen maken voor de nieuwe.

Daarbij komt nog dat de ervaring van vele D'66-ers op lokaal niveau leert dat bij de PvdA de gehechtheid aan de eigen partij vaak zeer sterk is en de bereidheid die op te geven dienovereenkomstig klein. Ook andere factoren die aan de politieke top moeilijk waarneembaar zijn blijken mee te spelen:

'Wat heeft een inwoner van een kleine stad in het oosten met hooguit 4% D'66-stemmers voor gedachten over een progressieve volkspartij? Aldus een vraag van de redactie. Het belangrijkste is hierbij de relatie tot de PvdA. De plaatselijke socialisten, levend in de zekerheid van hun één of twee generaties diepgeworteld zijn, toonden eerst weinig belangstelling. De D'66 stemmers waren import uit het westen, te vinden in de nieuwe stadswijken. Bestaande patronen werden er niet door aangetast. Bij de gemeenteraadsverkiezingen bleek een duidelijk nadeel voor D'66: een vlottende aanhang, die gemakkelijk zijn stem gaf aan lokale belangengroepen.(...)

Een tweede punt. De beste samenwerking gedijt bij gelijkheid van krachten en in hoeverre weten de D'66-ers zich te onttrekken aan de regel dat 10% van de leden van een politieke partij actief is? Het lijkt wat gunstiger dan bij de gevestigde groepen, maar toch wijst alles op een numerieke wanverhouding met de grootste partner.

Ook de maatschappelijke positie van de D'66-aanhang speelt een rol. Geen partij immers kan zich onttrekken aan de sociologische bepaaldheid van haar leden. Welnu, ik moet de eerste arbeider zich nog geestdriftig horen uiten over D'66. Hij vindt zichzelf er niet in terug. Inderdaad, allerlei vormen van nieuwe middenstand overheersen: technische, administratieve, intellectuele...

De keuze voor een partij berust op het eigen gezicht, op de herkenbaarheid, en wanneer deze ondergaat in een nieuwe partij, terwijl er nog geen wortel is geschoten, de mankracht zwak is, dan gaat ook de werfkracht verloren. De sponsachtige wijze waarop alle grote partijen de ideeën van D'66 in hun programma's opnemen, wijst niet op de behoefte de vertegenwoordigers van D'66 ernstig te nemen. Leveranciers – ook van ideeën – ontvangt men aan de achterdeur.

Is een betere positie op korte termijn bereikbaar? Stellig, indien de ontplofingstheorie, tegenover de KVP vooral, onverkort wordt gehandhaafd. Sterker dan de PvdA zou D'66 de partij van de doorbraak kunnen worden voor de verwante middengroepen in de KVP. Valt het niet op dat D'66 nu ongeveer de omvang van de Vrijz. Dem. Bond van voor de oorlog heeft? Alleen een doorbraak kan deze sociologische grens verschuiven. Een uitgroei tot 15% van de stemmen lijkt wél haalbaar voor D'66. Dan, ná de deconfessionalisering, is het moment aangebroken voor een nauwere samenwerking met de PvdA dan een federatieve met behoud van identiteit en naam. Bij een overhaaste samensmel-

*(Democraat, aug. 1971)***Oppositie akkoord?**

ting, die op het oog tot een tweedeling van het politieke leven leidt, zal de beslissing verschuiven naar een groep kiezers, die zich in geen van beide partijen voldoende herkent om anders dan op grond van toevallige nieuwsberichten de stem uit te brengen.'

Begin november wordt, conform de in februari aangenomen resolutie, het congres gehouden dat de situatie rond de samenwerking zal moeten beoordelen.

Tijdens dit Biddinghuizer congres komen de meningsverschillen duidelijk aan het licht. Zij spitsen zich toe op de vraag of het akkoord ook in de oppositie moet verplichten tot gezamenlijk optreden. Nu de euforie, waarmee het krankzinnig avontuur begonnen werd, is weggeëbd en de progressieve partners toch niet zóveel haast lijken te willen maken met het voldoen aan de voor D'66 zo wezenlijke voorwaarde van de vorming van de nieuwe partij, menen velen dat D'66 er beter aan zou doen zich zakelijk en onafhankelijk op te stellen. Fractielid Anneke Goudsmit behoort tot hen. Aan de vooravond van het congres zet zij in een interview haar standpunt uiteen. Na gesteld te hebben dat de doorbraak naar twee grote groeperingen in de Nederlandse politiek in de komende vier jaar zal moeten plaatsvinden, legt zij uit waarom het voor dat doel juist is het akkoord ook als oppositie-akkoord te beschouwen:

'Je combineert dan twee nadelen: het nadeel van niet in de regering te zitten met het nadeel van de compromissen. Die compromissen waren nodig om een gemeenschappelijk beleid te kunnen voeren. Nu je dat beleid toch niet hoeft te voeren, vind ik het niet vanzelfsprekend dat je die compromissen blijft handhaven. Als wij zelf vonden, en misschien nog wel vinden, dat we ergens een betere oplossing voor hebben, waarom zou je die dan niet propageren? Ik vind het een gedachtenvervalsing dat we als oppositie vastzitten aan compromissen, die we hebben gesloten voor een regeringsbeleid.' (...)

Anneke Goudsmit gelooft niet dat 'socialistenangst' haar parten speelt, hoewel zij vroeger op de VVD heeft gestemd en zich daar niet voor schaamt.

'Mijn verschil met Hans van Mierlo komt niet voort uit meerdere of mindere socialistenangst. Het is een verschil in methode. De kracht van ons optreden was, dat we het soms met de VVD en soms met de PvdA eens waren in de Kamer. Als we dat opgeven, dan verliezen we onze doorbraakkracht.'

In haar ogen komt de progressieve volkspartij (PVP) er nooit, als de oppositie zich in een hecht blok opsluit. 'De PvdA ziet dat net zo,' zegt zij. 'Alleen trekt de PvdA een andere conclusie dan ik. De partijraad van de PvdA heeft niet voor niets gezegd: wel samenwerking, een PVP. Zij weten heel goed dat zij, als die samenwerking er eenmaal is, niet meer bang hoeven te zijn voor die PVP. Dan komt er wel een federatie van PvdA en D'66 en dan zijn ze helemaal waar ze wezen willen: gewoon weer de PvdA met wat nieuwe stromingen. Ik vind juist omgekeerd dat die PVP ontzettend nodig is en dat die er langs de weg van innige samenwerking niet komt.'

(HP 3-9/11 /1971)

Anderen, Van Mierlo voorop, zijn echter van mening dat een onafhankelijke opstelling niet alleen een stap terug zou betekenen, maar ook dat de geloofwaardigheid van D'66 als progressieve partner ernstige schade zou lijden. Bovendien zou dit het deel

*Voorlopig weer
eendracht: Hans van
Mierlo en Anneke
Goudsmit op het
Biddinghuizer congres.
(Foto: Anefo)*

van de PvdA, dat toch al huiverig staat tegenover de progressieve volkspartij in de kaart spelen. Zoals Gruijters het uitdrukt: 'als je net een dronkeman (PvdA) in een tehuis voor alcoholisten hebt opgenomen, moet je hem niet de volgende dag eruit smijten in een straat met drie kroegen en de stamkroeg op de hoek'.

Het verschil van mening betreft dus niet de vorming van de nieuwe partij, maar de manier waarop die gevormd moet worden. Twee moties over dit punt liggen in Biddinghuizen op tafel: één van het hoofdbestuur die de 'lijn-Van Mierlo' aangeeft en één die de 'lijn-Goudsmit' verwoordt. Deze twee moties lijken lijn-

recht tegenover elkaar te staan. Omdat het doel van de moties (de vorming van de nieuwe partij) echter hetzelfde is, kan een voor de meerderheid aanvaardbare oplossing gevonden worden. In een o.a. door Brinkhorst ingediende motie wordt gesteld dat de samenwerking, zoals door Van Mierlo bepleit, wordt voortgezet; daarbij wordt echter nadrukkelijk aan het adres van de PvdA nog uitgesproken dat het de bedoeling is te komen tot een bundeling van alle progressieven, zowel binnen als buiten de samenwerkende drie partijen.

Met dit voor 61% van de congresgangers aanvaardbare compromis zet D'66 het krankzinnig avontuur voort.

Toch blijft er, ook voor de buitenwacht, nog enige onduidelijkheid:

'Het was alles bij elkaar genomen wel een boeiend, maar zeker geen erg helder congres. Enerzijds mag D'66 nu een partij zijn, die blijft kiezen voor samenwerking met Partij van de Arbeid en PPR, aan de andere kant blijft zij toch ook prijsstellen op behoud van eigen identiteit, zolang de begeerde nieuwe, en grote progressieve partij er niet is. Het juiste evenwicht is nog niet gevonden. Maar dat geldt eigenlijk evenzeer voor de Partij van de Arbeid, die zich ook in principe voor de vorming van één grote progressieve partij verklaart, maar tegelijk nog eens gaat onderzoeken wat 'socialisme nu' moet betekenen.

D'66 is ook – en niet geheel ten onrechte – bevreesd, dat de samenwerking met Partij van de Arbeid en PPR zozeer een eigen leven zal gaan leiden, dat aansluiting van andere progressieven, toch noodzakelijk voor een meerderheid, moeilijk, zo niet onmogelijk wordt. Daarom is het goed, dat ook in de congresuitspraak de deur voor andere progressieve groeperingen nog eens duidelijk uitnodigend is open gehouden. Het zal vooral van de ontwikkeling in de confessionele partijen afhangen in hoeverre hiervan gebruik wordt gemaakt.

Ondanks de gebleken tweespalt heeft D'66 op dit congres toch weer een stapje verder gezet op de weg, die hopelijk, hoe dan ook, toch nog eens zal uitkomen bij een werkbare progressieve meerderheid.'

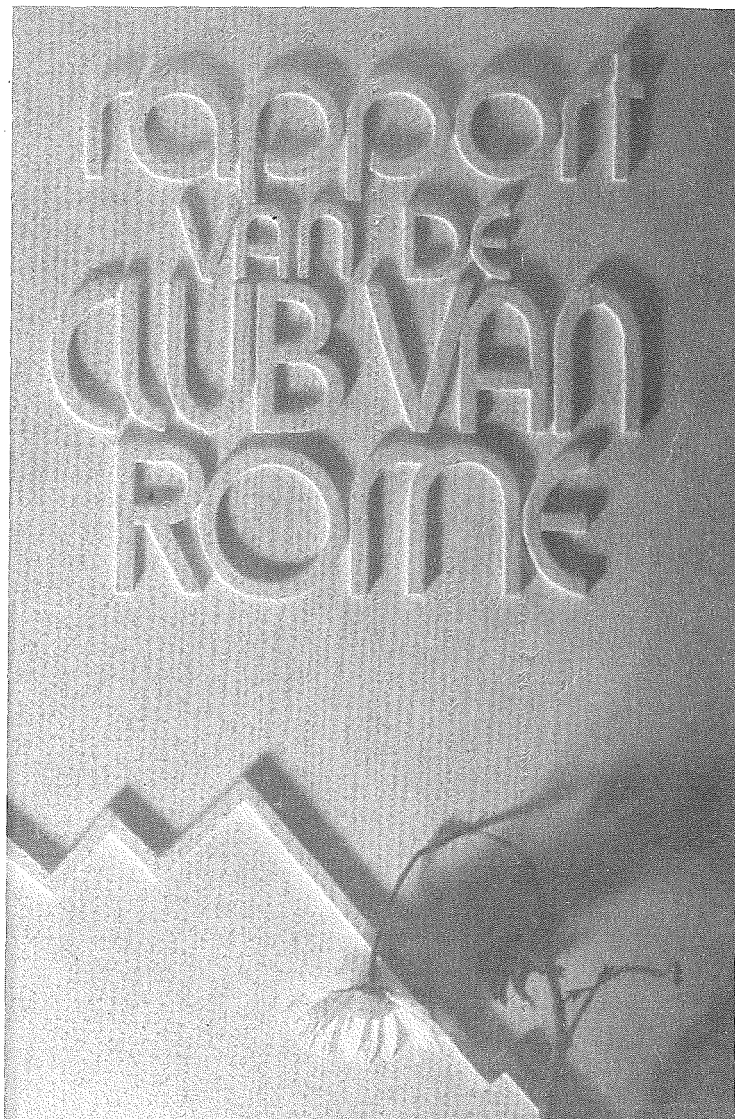
(Volkskrant, 8/11/1971)

De 'Club van Rome' problematiek

Met het Biddinghuizer besluit kan de D'66-delegatie het beraad in het progressief overleg voortzetten. De meningsverschillen rond het excentrisch punt blijken echter, hoe goed de verstandhouding ook is, onoplosbaar. Van Mierlo weet in december '71 deze impasse te doorbreken door een andere benaderingswijze voor te stellen.

Nu gaat het hierbij bepaald niet om een louter procedurele handigheid. Eind '71 komt nl. de problematiek van de 'eindigheid van de aarde' vrij plotseling in het centrum van de belangstelling te staan. De grondstoffenvoorraden, waaraan het geïndustrialiseerde deel van de wereld zijn groei mede te danken heeft, blijken bij het verbruikstempo van de welvaartsstaat huiveringwekkend snel te slinken. Ingrijpen in de produktie- en consumptieprocessen lijkt een zaak van levensbelang. Voor de oplossing van deze ongekeerde problematiek is een nieuwe politieke aanpak nodig die de traditionele ideologieën niet kunnen bieden en

*Omslag van het Rapport
van de Club van Rome,
(Utrecht/Antwerpen 1973)*

eens te meer komt nu de noodzaak van een politieke hergroepering scherp aan het licht.

Eind '71 brengt Van Mierlo in een rede voor jonge werkgevers deze problematiek in de publieke aandacht, na door Jan Terlouw ingelicht te zijn over het onderzoek dat hierover plaatsvindt aan het Massachusetts Institute of Technology:

'Op vele, kleine en grote gebieden, manifesteert zich dagelijks de tragische onmacht van de mensen tegenover processen, die zij zelf in het leven hebben geroepen, die vervolgens een eigen bestaan zijn gaan leiden, ontsnapt aan de besturende hand van de mensen, vervolgens de mens gaan domineren, om zich tenslotte tegen de mens te keren. Zoiets voel je als je in de totale stilte die volgt op de explosieve klap, waarmee een Jaguar tegen een boom is geknald, op het wrak afloopt en met een mengeling van deernis en afkeer kijkt naar de buiten-

gewoon dode chauffeur, die een minuut geleden nog dacht dat hij 200 km per uur kon rijden, omdat hij een auto had die 200 km per uur kon rijden. Zijn eigen uitvinding, de auto, overklast zijn zenuwgestel, zijn eigen mogelijkheden om het in bedwang te houden.

De macro-economische expansie was en is de optelsom van de toepassingen van die economische groei-regel in alle bedrijven, die wij kennen, waar iedereen, arbeiders, manager en kapitaalverschaffers opereren onder dat onaantastbaar axioma: groeien, meer produceren, uitbreiding. Wie niet groeit, blijft achter; wie achter blijft, gaat er aan. IJzeren wet...

Vroeger was het zo dat onze industrie en commercie zich grotendeels afstemden op wat geconstateerd werd als de bestaande behoeften van de samenleving. Dat gaf armslag genoeg, want er lag als eerste gigantische markt de schreeuwende behoefte om het bestaansminimum te verkrijgen en vervolgens die veelvoudige markt van behoeften, die weliswaar niet gerekend kunnen worden tot primaire levensbehoeften, maar die toch golden en gelden als algemene welvaartsbehoeften, waarin de meer welgestelden reeds bevredigd waren. Er lag een zekere vanzelfsprekende controle van de consument op het productieproces in die zin, dat als een produkt vervaardigd werd waaraan geen behoefte was, de fabrikant met de ellende bleef zitten en óf over de kop ging, óf schielijk overschakelde op iets anders.

De vervalsing in dit afremmingsmechanisme is gekomen toen de marketing-economie en de reclame hun intrede deden, waarbij de marketing niet volstond met een verfijnder peilen van bestaande reëel gevoelde behoeften, maar zich ook richtte op het peilen van de mogelijkheid om behoeften te creëren. Om het precies te zeggen: om uit het in theorie onbegrensd aantal potentiële of slapende behoeften enkele te selecteren en die met behulp van reclame reëel bewust te maken ten behoeve van dat productieproces, dat immers alsmaar moet groeien. En daarmee is voor een groot deel de beslissing over vraag en aanbod, d.w.z. over de vraag of iets produkt zal worden en of er dan een reële behoefte aan zal bestaan voldoende om het af te nemen, in één hand gekomen. De hand van de produktiegewijze ondernemer. En dat is de man, of liever dat zijn de mensen – want daar hoort in wezen al z'n personeel bij – die niet gemotiveerd worden door wat de mensheid nodig heeft, maar door wat zijn eigen kleine gemeenschap van mensen nodig heeft en dat is: groei, winst, uitbreiding produktie, werkgelegenheid...

U moet mij goed begrijpen, bij het vaststellen van deze feitelijkheden, word ik in geen enkel opzicht gedreven door een a-prioristische dogmatische afkeer van de consumptie – en produktiepatronen zelf. Het zou me een zorg zijn wanneer het sprookje werkelijkheid zou zijn van de fameuze 'invisible hand' die op een mysterieuze wijze al deze onafhankelijke bedrijfsprocessen zou integreren tot heil van de mensheid. Maar het tegendeel is waar. Op schokkende wijze tonen zich, voor wie wil zien, de voortekenen dat de welvaartsstaat ons naar de keel vliegt, dat in de verzadigingsdrift van al dan niet gevoelde behoeften op hoog niveau de elementaria van het menselijk leven ons aan het ontvallen zijn, zuiverheid van lucht, water, bodem, stilte; dat we van de samenleving een krankzinnige heksenketel hebben gemaakt, waarin iedereen in werktijd permanent op zijn tenen loopt en in z'n vrije tijd naast z'n schoenen. Waarin zulke astronomische hoeveelheden slaap- en pepmiddelen moeten voorkomen dat onze frustraties en neurosen verkeren in het ergste. Waarin de grondstoffen volgens de laatste berekeningen veel sneller op raken dan we dachten, zonder dat er vervangingsmiddelen zijn. Waarin de kleine rijke wereld, die dit alles heeft, ook nog de roekeloze droom koestert van ontwikkelingshulp, die het nog altijd grootste deel van de wereld een kans moet geven op een welvaart naar ons beeld en gelijkenis, hetgeen bij effectueren het onmiddellijke einde van

ieder leven op aarde zou betekenen. En bij dit alles – nogmaals – als meest beangstigend verschijnsel het gevoel van onmacht, het gevangene zijn van processen die we niet meer in de hand hebben, maar die ons in de greep houden.

Ik ben me er van bewust dat dit alles buitengewoon ongenueanceerd en paniekerig klinkt. Geladen woorden uit de min of meer verdachte mond van professionele onheilsprofeten die politici vaak zijn. Maar laat dan tot u doordringen wat een aantal mensen uit uw eigen sfeer hierover te melden hebben. Een zestigtal super-managers die door hun bekwaamheden, gedragen op de vloed van onze westerse groei-economie, de hoogste toppen die ons economisch stelsel kent, hebben bereikt. Direkteuren en sekretarissen-generaal van super concerns als Volkswagen, Fiat, Olivetti, Crédit Lyonnais, etc. Zij hebben zich enige jaren geleden uit bezorgdheid over de ontwikkelingen verenigd in de zgn. Club van Rome. Zij hebben een studie laten verrichten met behulp van de beste computer- en systeem-analisten ter wereld, die van het M.I.T. in Amerika.(...)

In de computer heeft men zo exact en nauwkeurig mogelijk de volgende factoren op elkaar laten inspelen: wereldbevolking, voedselproductie, kapitaalinvestering, grondstoffen, vervuiling. Ik kan niet uit een rapport citeren, maar wellicht hebt u enige tijd geleden de Haagse Post of NRC/Handelsblad gelezen, die enige voor-informatie hebben gehad. Ten behoeve van hen, die deze stukken niet hebben gelezen kan ik daaruit wel citeren. Ik neem Brugsma, Haagse Post: 'De computer werd ingeschakeld omdat het menselijk brein als computer te kort schiet om alle variaties te berekenen van een situatie, die bepaald wordt, zoals in dit geval, door zes variabele factoren. De antwoorden van de computer zijn eenvoudig samen te vatten. Als we niet ingrijpen, als we die factoren eenvoudig laten doorgroeien, ontstaat binnen 50 jaar de chaos, de catastrofe, de door de technologische geïndustrialiseerde vooruitgangsmatenschappen zelf-gegenereerde Endlösung voor de mensheid. De vraag wat er gebeurt als je wel wat gaat doen aan de afzonderlijke componenten om tenminste een beperkte vooruitgang te handhaven is ook door de computer beantwoord. Bijvoorbeeld: wat gebeurt er als je de vervuiling halveert. De computer, niet gehinderd door sentimenten, antwoordt: dat betekent vermindering van de wereldbevolking, de voedselproductie, de industrialisatie. Hij zegt er niet bij of die vermindering tot stand moet worden gebracht door oorlog, hongersnood, pestilentie, euthanasie of overheidsmaatregelen in de trant van: wie een kind wil krijgen moet eerst een oud mannetje inleveren. Dat is een kwestie van doorhalen wat niet verlangd wordt'.

'Zijn calculaties makend, op verzoek van leidende figuren die hun leven groeiadepten zijn geweest, antwoordt de computer monotoon: stop de groei. Stop de groei van de wereldbevolking. Stop de groei van de voedselproductie, stop de groei van de kapitaalsinvesteringen, stop het groeiend gebruik van grondstoffen, stop de toenemende vervuiling'.

Het rapport in zijn geheel is een met cijfers en feitelijke gegevens gestaafde definitieve veroordeling van onze consumptie- en produktiepatronen, zowel in de westerse als in de oostbloklanden. Het rekent evenzeer af met de mogelijkheid om door te gaan met onze dierbare vrije ondernemingsgewijze produktie zoals wij die kennen, als met de minstens zo sterk op expansie gebaseerde produktie-methoden van het Staatssocialisme...

In 1968 heb ik op een congresrede voor mijn partij op een onbewaakt ogenblik de woorden laten vallen: 'We moeten de revolutie maken voor ze uitbreekt'. Ik dacht toen nog dat die revolutie voornamelijk moest slaan op de democratisering, op het graven van kanalen naar de centra van de macht in een voor de mensen steeds ingewikkelder en onbegrijpelijker maatschappij.

Nu, drie jaar later, wil ik die woorden wel herhalen, zij het wat zachter, geschrokken als ik ben voor het gebruik van dit soort grote, wat ridicule, woorden. Maar wel met meer overtuiging nog, wel met het idee dat er nog meer haast achter zit, wel met de zekerheid dat het woord democratisering onvol-

doende het voorwerp van de revolutie dekt en het in de allereerste plaats gaat om die fundamentele reorganisatie van ons consumptie- en produktiepatroon. Maar wat een onmogelijk soort revolutie om te verkopen. De revoluties die wij in onze geschiedenis gekend hebben: de Franse revolutie, die van de Commune van Parijs, de Russische revolutie, werden gedragen door persoonlijk beleefde vertrapping, door een individueel instinct van zelfbehoud, door mensen die nooit rechten hadden gehad en beneden het bestaansminimum leefden. Het was de opstand van de armen tegen de armoede. Terwijl de revolutie die we nodig hebben om ons te redden, de opstand van de rijken moet worden tegen de rijkdom. Van mensen die rechten hebben gehad, maar prijs gegeven, die een voorsprong hebben i.p.v. een achterstand en voor wie de motorische kracht niet het individueel instinct tot zelfbehoud zal zijn, maar het instinct tot behoud van de soort. Dat is niet eenvoudig. Er zal in Nederland, in West-Europa zo spoedig mogelijk een consistente politieke meerderheid moeten komen die in staat is om in zo nauw mogelijke relatie tot het bedrijfsleven te komen tot wezenlijke hervormingen. Daarvoor is nodig dat uit de veelheid van nieuwe gegevens over de ontwikkelingen die ons te wachten staan, een nieuwe maatschappijvisie wordt ontwikkeld in een geheel nieuwe terminologie, omdat het inderdaad vaak de oude woorden zijn die mensen uit elkaar houden, die het in wezen eens zijn over oplossingen. We zullen van onder af aan geheel opnieuw moeten beginnen en nieuwe politieke conclusies moeten trekken, die waarschijnlijk buitengewoon onaangenaam zijn voor iedereen.'

(*Democraat, dec. 1971*)

Om tot deze consistente politieke meerderheid te komen stelt Van Mierlo voor een commissie uit PvdA, PPR en D'66, op grond van een analyse van de aktuele problemen, voorstellen uit te laten brengen voor wezenlijke maatschappelijke hervormingen. Van deze commissie wordt de PvdA-er Mansholt, dan vice-voorzitter van de Europese Commissie, voorzitter, de andere leden zijn: Van Mierlo en Gruijters voor D'66, De Galan en Den Uyl voor de PvdA en Jurgens voor de PPR. PvdA-kamerlid Pronk en Haagse Post-hoofdredacteur Brugsma treden als secretarissen op.

Deze 'Commissie van zes' zal ook het overlegorgaan van PvdA, PPR en D'66 moeten adviseren over de opzet van de progressieve volkspartij, waarbij mede aandacht moet worden geschonken aan de mogelijkheid voor niet-leden van één der drie partijen om actief te kunnen deelnemen.

Begin maart '72 wordt het rapport van de commissie uitgebracht. Mede vanwege de korte tijd waarin het is opgesteld, kan het geen volledig antwoord geven op alle vragen die uit de 'eindigheids'-problematiek voortvloeien. Wel lijkt een aanvaardbare aanzet te zijn gegeven, te meer daar de commissie overeenstemming bereikt over de noodzaak met het groeienden te breken.

Hans Gruijters: 'De Club van Rome-problematiek maakte een inhoudelijke politieke revaluatie nodig die de oude links-rechts tegenstelling te boven ging, een revaluatie die D'66 van meet af aan had voorgestaan. Ik heb bij het werk in die commissie de worsteling van een man als Den Uyl meegemaakt. Hij trad vaak op als advocaat van de duivel en kwam dan toch weer met aller-

lei gedachten die neerkwamen op een voortzetting van de traditionele socialistische politiek van het verdelen van de welvaart en die uitgingen van de aanwezigheid van onbeperkte mogelijkheden. Hij verwees dan naar het feit dat in de 20-er jaren ook al zo'n 'eindigheidsdenken' had bestaan en kwam dan met allerlei voorbeelden. Vooral Den Uyl heeft toen onder zeer sterke druk gestaan – morele druk van de inmiddels al 'bekeerde' Mansholt, en intellectuele druk van Van Mierlo, Pronk en mijzelf.

De inhoud van het rapport dat, zoals Gruijters aangeeft, een belangrijke intellectuele overwinning van D '66 op het groei-denken van het klassieke socialisme inhoudt, is in Keesings Historisch Archief als volgt samengevat:

'De adviescommissie noemt haar rapport 'een concept dat wil uitnodigen tot verder meedenken'. Zij heeft niet de pretentie gehad een verkiezingsprogramma te ontwerpen, of met een afgeronde studie te komen. Niettemin bevat het rapport een vrij uitvoerige analyse van het maatschappijstelsel dat geleid heeft tot drie 'crises': de wapenwedloop in de wereld, de kloof arm-rijk en de ecologische crisis. Daarna worden nieuwe doelstellingen aangegeven, en een groot aantal suggesties voor merendeels diep ingrijpende veranderingen geformuleerd.

Centraal staat in het rapport de fundamentele herziening van onze maatschappelijke orde, zowel in politiek als in economisch opzicht. De overstap naar het nieuwe systeem noemt de commissie revolutionair. De economische groei zal radicaal omgebogen moeten worden. Het levenspeil dat we nu kennen, moet worden teruggedrongen.

Het gaat niet langer om het bruto nationaal produkt, maar om het bruto nationaal nut.

In een nieuwe maatschappij moet de menselijke arbeid aan een radicale heroriëntatie worden onderworpen. De mens moet zich bevrijden door dwangmatigheden als de prestatiemoraal en materiële concurrentie af te zwakken.

De produktie van een aantal materiële consumptie- en investeringsgoederen per hoofd van de bevolking in de rijke landen moet verminderen, ten gunste van het terugdringen van de schaarste aan grondstoffen en milieugoederen.

Niet langer moet de produktie en dienstverlening alleen getoetst worden aan de behoeften en voorkeuren van consument en producent, maar ook aan effecten als vervuiling, grondstoffenverbruik en de mogelijkheid de schade tegen te gaan door andere methoden.

Er moet een centrale planning en bevoegdheid van de overheid komen om te beslissen over de kapitaalstromen en daarmee de investeringen, de omvang en de richting van het wetenschappelijk onderzoek en de invoering van nieuwe produkten en produktiesystemen.

Marktgevoeligheid en een zekere concurrentie moeten behouden blijven, maar nationalisatie is nodig in de sectoren waar zonder strakke planning de bescherming van het milieu niet veilig is en waar de produktie belangrijke maatschappelijke kosten met zich meebrengt. Beteugeling van de inflatie, volledige werkgelegenheid en een gelijkere inkomensverdeling vereisen dat de overheid ingrijpt in de loon- en prijsvorming.

De volgende maatregelen zijn mogelijk: ruilen van aandelen voor overheidsobligaties, matiging van de rente, beperking van winstuitkeringen door ondernemingen (de winst mag wel gemaakt worden, maar niet uitgekeerd), beheersing van de tarieven van de vrije beroepen, alle werknemers in cao's opnemen en loonsverhogingen in centen in plaats van procenten uitkeren, overwerk

alleen in immaterieel inkomen of vrije tijd honoreren.

Een en ander heeft uiteraard consequenties voor de werkgelegenheid. In de nieuwe maatschappij die de commissie voor ogen staat is het ook de bedoeling dat de werkgelegenheid afneemt, tenzij nieuwe zinvolle arbeid in andere richtingen wordt mogelijk gemaakt. Het gaat niet zozeer om een verlenging van de vrije tijd, maar om een radicale heroriëntering op de arbeid.

De nieuwe economische orde wordt door de commissie 'centralistisch-democratisch, met gedecentraliseerde democratische uitvoering van taken' genoemd. De centrale overheid, het onderwijs, de ondernemingen en het politieke systeem moeten verder gedemocratiseerd worden.

De adviescommissie meende, dat er in Nederland nu al een, zij het nog steeds verspreide, potentiële meerderheid van kiezers aanwezig is, die, mits op de juiste wijze gewekt en bijeengebracht, bereid is om een regering met een vooruitstrevend en hervormend beleid te kiezen en te steunen.

Daarom zou er, afgezien van het tempo waarin een vooruitstrevende volkspartij tot stand kan worden gebracht, een aantal 'essentiële hervormende maatregelen' als politiek programma inzet van de volgende verkiezingen moeten zijn.

Het is niet voldoende als de PvdA, D'66 en PPR dit doen. Er moet naar worden gestreefd dat ook één of meer andere partijen of groeperingen dat doen. Daarom zouden bij de opstelling van het nieuwe programma door een commissie, ook vooruitstrevenden van buiten de drie partijen, en eventueel ook buitenlanders, gezien het Europese perspectief van de nodige hervormingen, betrokken moeten worden.'

*(Keesings Historisch
Archief, 9/6/1972)*

De drie partijen zetten een structuur op voor een zo breed mogelijke discussie over het rapport. Dit resulteert uiteindelijk in het met medewerking van het Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling en Natuurvriendenwerk (NIVON) georganiseerde project 'samen over leven'.

Tweespalt binnen D'66

De progressieve samenwerking lijkt dus goed te verlopen. De partijtoppen zijn het eens, de fracties hebben eind '71 afgesproken onder een aantal voorwaarden nauwer samen te werken en de achterbannen worden geactiveerd doordat zij betrokken worden bij de discussies over het rapport van de commissie van zes. Toch blijken er wolken aan de progressieve hemel te staan. Enkele D'66-ers publiceren als bijdrage in de discussie een nota met vrij wezenlijke kritiek op het rapport-Mansholt, met name op de sterke rol die de overheid wordt toegedacht en de geringe aandacht voor de geestelijke aspecten van de problematiek:

'Maar onze benadering geeft speciaal zicht op

a. het bestaan van een vierde crisis (naast de drie van de commissie-Mansholt: de dreiging van de massale vernietiging door wapens, de kloof noord-zuid en de MIT-rampen, crises waarmee wij het eens zijn), namelijk de totale onmacht tot een eenheid van leven, tot persoon te worden voor de mensen.

b. de wegens die crisis dringend te stellen noodzaak de maatschappij-opbouw vooral bij de voet te beginnen (hoezeer dat ook een spanningsveld oplevert met de centralistische eisen wegens andere crises) en als centrale opgave die van het stellen van een participatie-maatschappij;(...)

Het advies van de commissie-Mansholt heeft een te sterke rol aan de overheid toebedeeld, waardoor de medebeslissingsruimte aan de voet niet voldoende uit

de verf is gekomen. En het kwam niet aan die uitwerking toe, omdat het de vierde crisis niet heeft erkend...'

Over de programmatische basis van de samenwerking blijkt dus bij D'66 geen volstrekte eensgezindheid te bestaan. Daarnaast wordt het allengs duidelijker dat met het compromis van Bid-dinghuizen slechts ogenschijnlijk overeenstemming bereikt was. Op het in mei '72 in Den Bosch gehouden congres komt de tegenstelling over de te volgen strategie weer naar voren. Opnieuw is men het over het doel eens: de noodzaak van een regeerakkoord met diep ingrijpende hervormingen in de bestaande maatschappelijke politieke en economische orde.

Een deel van de partij is inmiddels echter tot de overtuiging gekomen dat de bestaande samenwerking te zeer door de PvdA gedomineerd wordt en te innig is om ook aan buitenstaanders aanknopingspunten te bieden, waardoor het bereiken van een progressieve meerderheid vrijwel onhaalbaar dreigt te worden. Daarnaast speelt de angst voor het verlies van de D'66-identiteit een rol. Deels komen deze opvattingen voort uit de hiervoor al aangegeven moeilijkheden die het overleg tussen de drie partijen zowel op landelijk als op plaatselijk niveau opleveren. Daarnaast spelen de zakelijke argumenten van de 'lijn-Goudsmit' tegen het oppositie-akkoord een rol. Ten derde wordt aan de top onderschat hoezeer velen, zich inzetten voor D'66, aan de eigen partij gehecht zijn geraakt.

Tevens spelen persoonlijke factoren een rol, zoals de irritatie die het vaak solistische optreden van Van Mierlo wekt. Velen hebben daarbij het gevoel steeds overvallen te worden door de verdergaande samenwerking met PPR en PvdA, zonder dat daarbij de tijd gegund wordt de voors en tegens door te spreken.

Na het congres in Den Bosch merkt de Volkskrant hierover op:

'Deze problematiek is wellicht nog het minst moeilijk voor Van Mierlo zelf. Voor een jong politicus is het geen schande als blijkt dat bij hem nog niet geheel het vereiste evenwicht bestaat tussen zijn ontegenzeggelijk opmerkelijke capaciteiten en zijn tactische vermogens. Van Mierlo is de laatste tijd zijn eigen mensen al te ver vooruit of voorbij gehold. Dat heeft, zowel in de fractie als in de partij, irritatie, ergernis en opstandigheid gewekt.'

(Volkskrant, 8/5/1972)

De ergernis in de fractie leidt weliswaar niet tot persoonlijke twisten, maar wordt ook niet weggenomen, ondanks het feit dat begin mei '72 de fractie een hele dag in landelijke omgeving doorbrengt om de zaken uit te praten. Kort erop dient De Goede op het Bossche congres namelijk een amendement in op de hoofdbestuurresolutie over de progressieve samenwerking, dat een duidelijke bijstelling inhoudt van de koers die Van Mierlo en de zijnen voor ogen staat. Keesings Historisch Archief geeft het volgende verslag:

'Evenals op het congres in Biddinghuizen vorig jaar bleek op 6 mei, toen D'66 in Den Bosch congresseerde, verdeeldheid over de te volgen politieke strategie, die tot een progressieve meerderheid in Nederland zou moeten leiden. (...)

De voorzitter van de TK fractie Van Mierlo zei hierover in zijn congresrede, dat deze het resultaat moest zijn van een breed opgezet denkproces, dat op alle niveaus van het maatschappelijke en politieke leven diende te worden gevoerd en dat open moest staan voor ieder, die de wezenlijke hervormingen onderschrijft.

De wenselijkheid van verdere samenwerking met PvdA en PPR en de analyses van de commissie Mansholt vonden bij het congres instemming. Tegenstand ondervonden hoofdbestuur en fractieleider Van Mierlo bij de procedure, die zij voorstelden om progressieve groeperingen uit andere partijen bij het opstellen van een progressief akkoord te betrekken. Het bestuur stelde voor een verkenningcommissie in te stellen, die kandidaten voor een dergelijke commissie gaat opzoeken. Geprobeerd zal dan worden daarbij ook mensen uit andere partijen te betrekken.

Het TK-lid De Goede stelde een veel actievere strategie voor. Hij diende een amendement in, dat beoogde andere partijen als zodanig aan de bestudering van de problematiek, die door de commissie Mansholt aan de orde was gesteld, te laten deelnemen.

De Goede pleitte ook voor een scherper profiel van D'66 binnen de linkse samenwerking. Hij werd hierin gesteund door de fractievoorzitter van D'66 in de EK, Ir. Schwartz, die meende, dat de kiezers de indruk overhouden, dat D'66 door de PvdA wordt opgeslokt. Bijval kreeg De Goede ook van mej. Goudsmit. Het bestuur verzette zich tegen de denkbeelden van De Goede o.a. met het argument, dat een uitnodiging aan andere partijen zou resulteren in onderhandelingen aan de top, waarmee D'66 ongelooft zou uitdrukken in haar eigen opzet: een open discussie aan de basis van de partijen, die vanzelf zou leiden tot deelname van anderen.'

(Keesings Historisch Archief, 16/6/1972)

De aanhangers van 'de lijn Van Mierlo' stellen daarnaast dat het bijzonder onverstandig zou zijn van koers te veranderen, juist nu er flink schot zit in de progressieve partijvorming. Op dit moment nog met andere partijen om de tafel gaan zitten zou niet alleen vertragend werken, maar ook, zo zegt Gruijters 'hetzelfde zijn als vlak voor het huwelijk nog een keer vreemd gaan'. Gruijters is daarbij van mening, zoals hij in een artikel in de Haagse Post uiteenzet, dat degenen die bang zijn voor het verlies van de eigen identiteit van D'66 het fundamenteel bij het verkeerde eind hebben:

'Tijdens de verkiezingscampagne van begin 1967 heb ik op de vraag hoe lang het zou duren om de grote hergroepering van het Nederlandse partijwezen tot stand te brengen, herhaaldelijk geantwoord dat daarvoor mijns inziens acht jaar moesten worden uitgetrokken. D'66 - zo heb ik toen al betoogd - is geen blijvertje maar een aanzet.

Dat lag in de naam D'66, waarin het jaar op de tijdelijkheid van het aparte bestaan duidde, besloten. Wie van een 'identiteit van D'66' spreekt, heeft van het begin af ongelijk gehad. Zolang het een afzonderlijk bestaan leidt, hoort D'66 een permanent initiatief te zijn dat in de huidige politieke constellatie moet mikken op een federatie van alle progressieven. De organisatorische vorm is secundair, het programma en de mentaliteit zijn primair.

Nogmaals, ik heb het ze niet gevraagd, maar ook zonder dat ben ik ervan overtuigd dat alle dertien van de toen, op 30 april 1966, in de Prins Bernhardzaal van Kras aanwezigen zich op die stelling kunnen verenigen. Zij kwamen niet

bijeen om in het mausoleum van de Nederlandse politiek het bij voorbaat dood geboren kindje van weer een nieuw partijtje bij te zetten. Integendeel, zij mikten op een meerderheid. Dat die na zes van die toen geraamde acht jaren uiteindelijk in zicht komt is misschien meer een kwestie van geluk dan van wijsheid.

Maar ook al is de progressieve partijvorming zoals die zich nu voltrekt, niet in de eerste plaats het gevolg van consequent gericht handelen maar veel meer van de gegeven omstandigheden, dan nog is dat geen reden voor D'66 om er niet positief op te reageren. En nu plotseling te vluchten in een vermeende 'identiteit'.

(HP, 3/5/1972)

Het congres in Den Bosch komt uiteindelijk tot een uitslag die niemand tevreden stelt. Het amendement-De Goede verwerft 51% van de stemmen, terwijl 49% tegen is. Reglementair is de meerderheid echter te klein, zodat het amendement als verworpen wordt beschouwd. Het hoofdbestuursvoorstel wordt tenslotte met 55% voor, 38% tegen en 5% blanco aanvaard.

Daarmee heeft de bij de progressieve samenwerking gevolgde koers wel de meerderheid behaald, maar het is duidelijk dat Van Mierlo in feite een morele nederlaag heeft geleden. Verontrustend is daarbij vooral dat de interne tegenstellingen over de samenwerking met de PvdA langzamerhand het klimaat binnen D'66 ernstig beginnen te verzieken. Twee kampen lijken zich af te tekenen en het onderling vertrouwen dreigt een dieptepunt te naderen. Tegelijkertijd verkeert de partij ook nog in ernstige problemen vanwege een dreigend financieel débâcle.

Dit alles is aanleiding voor een aantal D'66-ers uit de verschillende 'kampen' (onder wie Anneke Goudsmit en partijvoorzitter Ruby van Essen) in onderling overleg een poging te wagen om de interne verdeeldheid te overbruggen. In een aantal gesprekken worden midden '72 de ontwikkelingen van de laatste jaren nog eens op een rijtje gezet om de vertroebelde atmosfeer te zuiveren en te bepalen welke rol voor D'66 in de toekomst weggelegd zou zijn. De conclusie van het beraad is duidelijk: de mentaliteit en doelstellingen van de partij zijn onveranderd gebleven. Over de voortzetting van de samenwerking met PvdA en PPR bestaat geen verschil van mening, over de manier waarop tot nu toe is samengewerkt heerst echter geen algehele tevredenheid. Het beraad resulteert in een advies aan de partij waarin o.a. wordt opgemerkt:

'Binnen die samenwerking mag en moet D'66 overigens voor haar eigen uitgangspunten (bijvoorbeeld een 'eerlijke' politiek, dat wil zeggen openbaar en controleerbaar) blijven vechten. Daarin zit noch iets onfatsoenlijks noch iets deloyaals. D'66 vindt dat de samenwerking op dit punt niet goed heeft gewerkt sinds de verkiezingen, voornamelijk omdat D'66 haar eigen mentaliteit daarbij te veel heeft vergeten. Er is te veel afgesproken aan de top (bestuur, overlegorgaan, alternatief kabinet en in de Tweede-Kamerfractie) dat niet openbaar en niet controleerbaar was. Het is dikwijls niet na te gaan hoe inhoudelijk over-

eenstemming in het overleg wordt bereikt. Als compromissen worden gesloten – en bij samenwerking zal dat veelal moeten – moet duidelijk zijn hoe en waarom die werden gesloten.'

Verkiezingen 1972

Deze aanzet voor een verbetering naar binnen en naar buiten van het optreden van D'66 in de progressieve samenwerking wordt echter doorkruist door het voortijdige einde van het kabinet-Biesheuvel (eind juli '72). De verkiezingen die voor november zijn uitgeschreven eisen alle tijd en aandacht op en maken een periode van rust en bezinning in D'66 onmogelijk.

Ook op ander gebied heeft de val van de regering nadelige gevolgen. De grootscheeps opgezette discussie die aan de basis over het rapport-Mansholt moet worden gevoerd, moet wijken voor verkiezingsbijekomsten.

Het moment van de verkiezingen kan voor D'66 niet ongelukkiger zijn. Niet alleen is de partij intern in verwarring, maar ernstiger is nog dat D'66 voor de kiezers een groot deel van zijn identiteit vanwege de nauwe samenwerking met PvdA heeft verloren, terwijl de samenwerking zelf niet genoeg gevorderd is om de kiezer de indruk te geven dat de nieuwe progressieve volkspartij in oprichting is.

Het politieke belang van de kabinet-crisis zelf wordt echter van D'66-zijde onderstreept:

'De val van het kabinet-Biesheuvel is meer dan een politiek incident. Het is de afsluiting van een periode, gekenmerkt door een politieke stijl waarbij beslissingen worden genomen buiten de mensen om. Opeenvolgende kabinetten met een behoudend karakter zijn in gebreke gebleven een antwoord te geven op de vraagstukken van dit moment: de voortdurende inflatie, de stijgende werkloosheid, de uitdaging van de milieuproblematiek, de ongelijkheid van inkomens, vermogens en zeggenschap, enz. De dieper liggende oorzaak van dit falen is dat een effectief overheidsbeleid niet gevoerd kan worden zonder de mensen om wie het gaat bij de totstandkoming te betrekken. Kenmerkend voor de afgelopen periode was de grote vervreemding tussen burger en politiek. De oorzaak van de machteloosheid van behoudende kabinetten is dat zij zich tot gevangene hebben gemaakt van de bestaande machtsverhoudingen in onze samenleving. Zij aanvaardden klakkeloos een maatschappijvorm waarin enkelingen beslissen over de toekomst van velen en maken daar ook dankbaar gebruik van. De laatste regeringscrisis betekent daarom meer dan de ineensstorting van een slecht beleid. Het is een signaal dat het getij van de opkomende democratisering, de doorbreking van de bestaande machtsverhoudingen, niet meer kan worden gekeerd. Het is de ineensstorting van een bestel, gebaseerd op het voortduren van de ongelijkheid tussen de mensen.'

*(Congresstukken van
de AVL in Utrecht,
1 okt. 1972)*

Begin september komt het concept-verkiezingsprogramma van de progressieve drie, waarin het rapport van de commissie Mansholt duidelijk doorklinkt, onder de titel 'Keerpunt '72' uit. Ook bij de verdere behandeling van dit concept binnen de drie partijen weet D'66 haar invloed te doen gelden. Het PvdA-congres, dat een aantal wezenlijke wijzigingen wil aanbrengen,

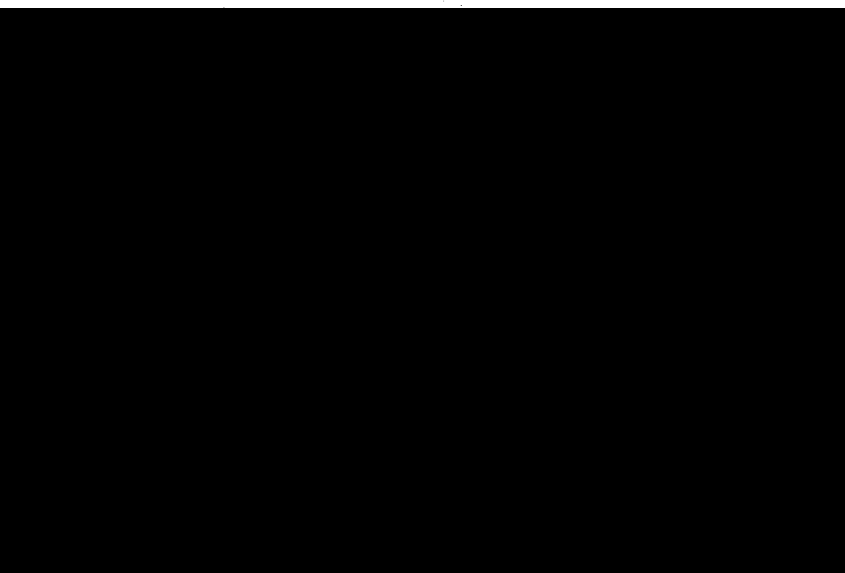
wordt gedwongen te kiezen tussen D'66 en de eigen overtuiging, waarop de socialisten aan het eerste de voorkeur geven. J. J. Vis geeft in zijn 'Kabinetsformatie 1973' het volgende verslag:

'Op 13 september kwamen PvdA, D'66 en PPR met het ontwerp van het gemeenschappelijke verkiezingsprogramma, onder de titel 'Keerpunt '72'. Uit het stuk bleken weliswaar een aantal forse meningsverschillen tussen de drie partijen, (zoals over de buitenlandse politiek en over de defensie) maar het verlangen om er uit te komen leek te overheersen. Geen van de partijen vertoonde een neiging om met een eigen programma te komen. De fractieleiders van de drie confessionele partijen lieten weten in Keerpunt '72 geen belemmering voor een gesprek te zien. Zij constateerden overigens wel duidelijke programmatische verschillen tussen de beide combinaties.

Op drie afzonderlijke congressen, maar volgens een gemeenschappelijke besluitvormingsprocedure, stelden de drie progressieve partijen op 6 en 7 oktober hun verkiezingsprogramma's vast. Het waren dagen die politiek Nederland zich nog lang zou herinneren, want het congres van de PvdA, bijeen in het Haagse congresgebouw, amendeerde het concept-programma van de progressieve drie met een opmerkelijk aantal radicale punten. Zo stelde een meerderheid van het congres voor het totale huurwoningenbestand te socialiseren, evenals de banken, verzekeringsinstellingen en basis-industrieën, alsmede de uitgaven voor ontwikkelingshulp te verhogen van 1,5 procent van het nationaal inkomen tot twee procent. De grootste veranderingen voltrokken zich echter in de paragrafen over de defensiepolitiek en de NAVO. Nederland zou de kernwapens eenzijdig van het grondgebied moeten verwijderen, de NAVO zou moeten verklaren nooit als eerste kernwapens te zullen gebruiken en Nederland zou zijn NAVO-lidmaatschap afhankelijk moeten stellen van de voorwaarde dat de verdragsorganisatie binnen vier jaar zou moeten voldoen aan een aantal eisen, zoals uitstoting van dictatoriale regimes. De partijleiding, fractievoorzitter Den Uyl en een aantal leden van de Tweede-Kamerfractie, verklaarden zich tegen deze punten maar wisten het congres niet van aanvaardig af te houden. Op de avond van de zesde oktober was de progressieve combinatie ernstig ondergraven. D'66 zou fundamentele bezwaren tegen deze punten opperen – dat stond wel vast.

In de nacht van 6 op 7 oktober werd echter in een slopende bijeenkomst van

*De drie hoofdpersonen,
verantwoordelijk voor het
tot stand komen van het
Progressief Akkoord: Den
Uyl, Van Mierlo, en
De Gaay Fortman.
(Foto: ANP)*

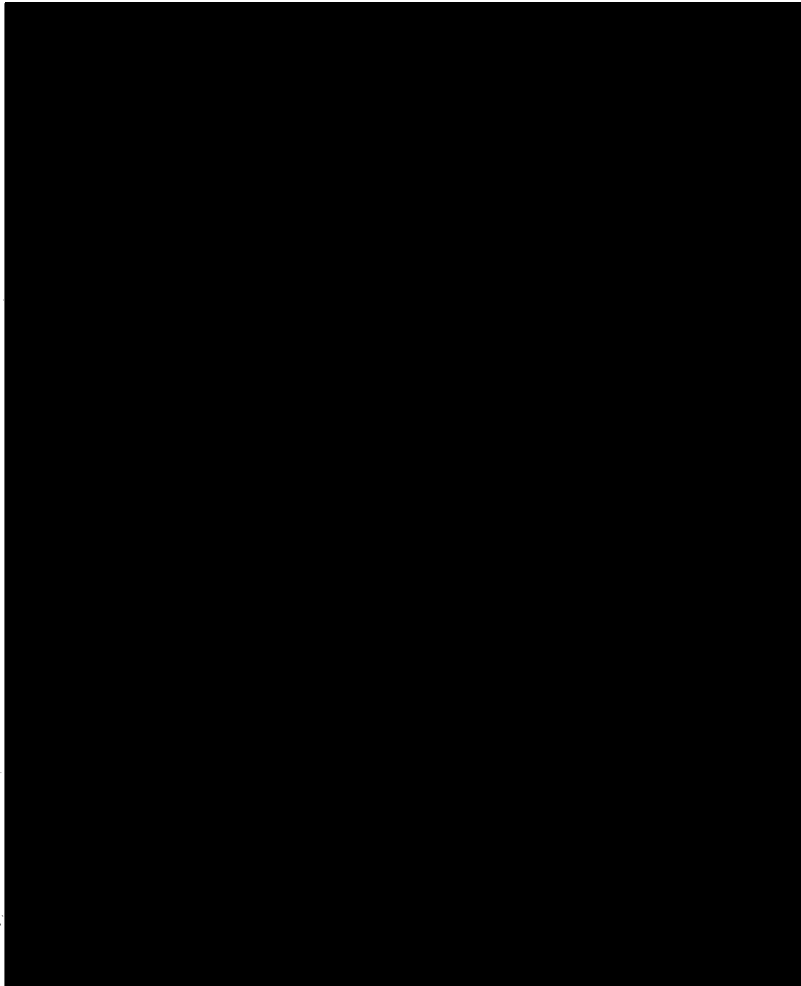
delegaties van de drie partijen een reeks compromissen opgesteld die grote overeenkomst vertoonde met het oorspronkelijke ontwerpprogramma. Dat was logisch want de delegaties bestonden voor een groot deel uit dezelfde politici die enkele weken tevoren het oorspronkelijke concept hadden opgesteld. Verrassender was dat het congres van de PvdA de volgende dag zonder veel bezwaren akkoord ging met de compromisvoorstellen. De ruk naar links bleek een kortstondige rukwind te zijn – het congres gaf de voorkeur aan voortzetting van de samenwerking met D'66 boven handhaving van een aantal eigen punten. De rol van de PPR, qua politieke opstelling in een aantal opzichten nog wat radicaler dan de meerderheid van het PvdA-congres, was betrekkelijk ondergeschikt. De partij bezette in de Tweede Kamer toen nog slechts twee zetels en gedroeg zich dienovereenkomstig. Ook de binnenlandse punten werden grotendeels 'teruggedraaid': geen socialisatie van huurwoningen, banken, verzekeringen en basisindustrieën. Ook de paragraaf ontwikkelingshulp werd weer in de oorspronkelijke versie teruggebracht: anderhalf procent van het nationaal inkomen per jaar.'

*(J. J. Vis,
kabinetsformatie 1973,
Utrecht/Antwerpen)*

Het grote gewicht dat D'66 bij de progressieve samenwerking in de schaal legt, krijgt echter nauwelijks aandacht in de verkiezingscampagne.

Enerzijds valt er niet aan te ontkomen dat de kiezer de progres-

*Tijdens het congres in
Utrecht is Hans van
Mierlo gekozen tot
lijsttrekker. (Foto: ANP)*

sieve samenwerking gelijkstelt met de PvdA, die immers op haar eentje meer dan drie keer zo groot is dan de twee andere partijen te zamen. Vooral de VVD hamert erop dat D'66 slechts een bijwagendfunctie vervult om zo de 'socialistenangst' tegen D'66 op te roepen en de liberale kiezers op het eigen, conservatieve, spoor te krijgen.

Anderzijds benadrukt ook D'66 zelf, uit politiek 'amateurisme' en wellicht overdreven loyaliteit aan de progressieve samenwerking, het eigen profiel niet te sterk tegenover de kiezer. Hierdoor slaagt zij er niet in het beeld over te brengen van de 'ideeënlocomotief'-D'66, die de grote progressieve trein naar het verlangde vernieuwingsdoel trekt. Tenslotte speelt ook mee dat de interne tegenstellingen binnen D'66 zo hoog zijn opgelopen dat de partij naar buiten toe veel aan overtuigingskracht heeft ingeboet. Op het in oktober gehouden D'66-congres blijkt deze verdeeldheid opnieuw en komt duidelijk naar voren bij de verkiezing van de lijstaanvoerder. Voor het eerst krijgt Hans van Mierlo een tegenkandidaat in de persoon van Anneke Goudsmit, die er in slaagt meer dan een derde van de stemmen te verwerven.

Na een opnieuw mislukte poging van de progressieve drie om met de confessionele partijen voor de verkiezingen tot bindende afspraken te komen, begint de verkiezingscampagne. J. J. Vis geeft in zijn hierboven genoemde boek het volgende beeld:

'De verkiezingscampagne had een ongewoon karakter. De belangstelling steeg snel en werd veel groter dan men aanvankelijk had verwacht. Vooral de grote groep jeugdige kiezers (de achttienjarigen mochten voor het eerst naar de stembus) toonde zich zeer geïnteresseerd. Dat gaf aan de campagne een karakter dat men in geen jaren had meegemaakt. Vooral de jonge lijsttrekkers Wiegel en De Gaay Fortman trokken volle zalen. Van Mierlo, die tijdens de twee vorige verkiezingen sterk in de aandacht had gestaan, kreeg weinig attentie ook al omdat hij (te) laat zijn intrede in de campagne deed.

De lijsttrekker van PPR, Bas de Gaay Fortman, trok vermoedelijk samen met Wiegel de meeste jonge kiezers. Hij voerde een geïmproviseerde campagne die veel leek op het soort campagne dat D'66 in 1967 en 1971 had gevoerd. De jonge lijsttrekker trok veel publiciteit met een aantal stunts - een nacht slapen in een sloopwoning - en liet zich niet zoveel gelegen liggen aan de progressieve samenwerking.

De polarisatie trok diepe sporen in de campagne. Na een paar weken beheersten vier politici het verkiezingsbeeld: aan de rechterkant Wiegel en Biesheuvel, aan de linkerkant De Gaay Fortman en Den Uyl. Gematigder figuren als Van Mierlo, Andriessen en Drees raakten snel op de achtergrond. Het waren de voortekenen van de sensationele verkiezingsuitslag, die overigens door geen van acht politieke enquêtes die sinds juni waren gehouden, werd voorspeld.

Op 29 november kwam de grote sensatie uit de stembus:

De PvdA	steeg van	39 zetels in 1971 naar	43 zetels
De VVD	steeg van	16 zetels in 1971 naar	22 zetels
De PPR	steeg van	2 zetels in 1971 naar	7 zetels
De ARP	steeg van	13 zetels in 1971 naar	14 zetels

IMPASSE (1971-1972)

De CPN	steeg van	6 zetels in 1971 naar	7 zetels
De BP	steeg van	1 zetel in 1971 naar	3 zetels
De KVP	zakte van	35 zetels in 1971 naar	27 zetels
D'66	zakte van	11 zetels in 1971 naar	6 zetels
De CHU	zakte van	10 zetels in 1971 naar	7 zetels
DS'70	zakte van	8 zetels in 1971 naar	6 zetels

De Nederlandse Middenstandspartij, die voor de verkiezingen twee zetels bezette (eigenlijk 1 want interne partijruzies leidden al snel tot een fractiesplitsing waarna het lid De Jong als onafhankelijke zitting had), verdween geheel uit de Kamer. De Rooms Katholieke Partij Nederland haalde 1 zetel. De overige partijen bleven gelijk: SGP (3 zetels), PSP (2 zetels), GPV (2 zetels).

Het is moeilijk na te gaan wat de kiezers tot deze aardverschuiving heeft bewogen. Toch liggen twee factoren voor de hand: de verjonging van het kiezerskorps en de deconfessionalisering. Deze twee factoren zijn vermoedelijk in sterke mate cumulatief, ze compenseren elkaar niet. De geboortegolf en de ontzuiling kwamen samen in de stembussen, sterker dan in 1967 het geval was en sterker dan in 1971.

Uit de enquêtes die drs. Marcel van Dam op de verkiezingsavond via de tv presenteerde, bleek overduidelijk welke grote rol de jonge kiezers hebben gespeeld. De PvdA haalde ruim 22% uit deze nieuwe voorraad - minder dan de PvdA op grond van haar aandeel op de totale kiezersmarkt toekwam. Maar de VVD haalde veel meer jonge kiezers weg dan overeenstemde met haar totale percentage. Bijna 18% van hen stemde op Wiegel. Relatief nog veel beter bij de jonge kiezers lag de partij van Bas de Gaay Fortman: ruim 15% van de jonge kiezers tekende voor de PPR, terwijl het aandeel op de totale kiezersmarkt voor deze partij slechts 4,8% bedroeg. Bij de verkiezingen in 1971 haalde de PPR nog maar 4% bij de jonge kiezers. Een jeugdige lijsttrekker is een belangrijke trekpleister voor de jeugd. De partijpolitieke opstelling van de PPR was in 1972 niet anders dan in 1971.

Hoe slecht het de politicus vergaat die de greep op de jeugd verliest leerde Van Mierlo. In 1971 haalde D'66 nog 14% bij de jonge kiezers, in 1972 nog geen 6%.

(J. J. Vis,
kabinetsformatie 1973)

(VN, 9/12/1972,
Democraat. febr. 1973)

Het nuchtere commentaar van de Democraat op de verkiezingsuitslag. (Democraat, febr. 1973)

TJA, HET KAN VERKEREN

*Maar tussen droom en daad
staan wetten in de weg en praktische bezwaren
en ook uw keus, die niemand kan verklaren
maar die beslist, wanneer u stemmen gaat.*

(vrij naar Elsschot)

Zetter
Ingezonden door:
Herma Schaus, Wezep

D'6